

İZMİR-TURGUTLU (HAMİDİYE) KÖYÜNDE GİRİTLİ MUHACİRLER¹**Dr. Öğr. Üyesi Cemile ŞAHİN** **Gamze DURAN** **ÖZET**

Girit'te yaşayan Müslüman Türk nüfus ilk olarak; 19. yüzyılın sonlarında milliyetçi akımların ve Yunan bağımsızlık hareketinin Girit'i de etkilemesiyle adada başlayan milliyetçi çatışma ve katliamlar neticesinde yurtlarını terk ederek adadan göç etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra ise; Girit'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla burada azınlık statüsünde yaşayan Girit Müslümanlarının "Mübadele" anlaşmasıyla adadan yine zorunlu göç süreci yaşanmıştır. Böylece yaşanan iki büyük göç dalgasıyla Müslüman nüfus, Anadolu'ya taşınmıştır. Bu çalışmada; Müslüman halkın, 19. yüzyılda özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile birlikte baskı ve katliamlar sonucu Girit'ten Anadolu'ya yönelik zorunlu göç ya da zorunlu kaçış süreci neticesinde İzmir'e gelmeleri ve burada Turgutlu (Hamidiye) köyüne iskânları, sosyal ve kültürel değerleri ele alınarak, gerekli değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı; tarihi belgeler, alan çalışması ve konu ile ilgili yapılan çeşitli araştırmalar çerçevesinde, Giritli Müslümanların İzmir'e gelişleri, Turgutlu (Hamidiye) köyünün kuruluşu ve buraya iskân edilmeleri, kaç haneden mürekkep oldukları, meslekleri, temel geçim kaynakları, yörenin diğer toplumsal gruplarıyla olan ilişkileri, kültürel adaptasyonları, Turgutlu (Hamidiye) köyünün günümüzdeki durumu ve Giritli muhacirlerin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş oldukları dönüşümü irdeleyerek, farklı bir bakış açısı ortaya koyabilmektir. Konuya özgünlük ve bütünlük sağlaması açısından, dönemin gazeteleri ve arşiv belgelerine ayrıca bölgedeki üçüncü ve dördüncü kuşak Giritli vatandaşların konu ile ilgili bizzat kendi ifadelerine yer verilmeye dikkat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girit, Göç, İzmir, Turgutlu (Hamidiye), İskân.

JEL Kodları: N90, Z13, Z19.

¹ Bu çalışma, 2017'de Gamze Duran tarafından, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında tamamlanan "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Sonrasında Girit'ten Anadolu'ya Yapılan Göçler: İzmir Yöresi (Turgutlu Ve Osmaniye Köyü) Örneği" isimli Yüksek Lisans tezi çalışmasından türetilmiştir.

* Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, 10200, Bandırma-Balıkesir/Türkiye e-mail: cemilleshn@gmail.com

* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük/Türkiye, e-mail: gamzeduran4891@gmail.com

CRETAN IMMIGRANTS IN IZMIR-TURGUTLU (HAMIDIYE) VILLAGE

ABSTRACT

The Muslim Turkish population living in Crete was forced to migrate from the island as a result of nationalist movements and the Greek independence movement that influenced Crete at the end of 19th century. Later, after the separation of Crete from Ottoman domination, there was still a forced migration process from the island with the “Exchange” agreement of the Cretan Muslims living as minority status. Thus, the Muslim population moved to Anatolia with two major migration waves. In this study, arrival of the the Muslim people to İzmir as a result of forced migration or forced escape from Crete to Anatolia as a result of the oppression and massacres with the Ottoman-Greek War in 1897 especially in the 19th century and their settlements in Turgutlu (Hamidiye) village, social and cultural values are discussed and necessary evaluations are made. The aim of this study is to examine and put a different point of view about the arrival of the Cretan Muslims to Izmir, the establishment of Turgutlu (Hamidiye) village and the settlement of the people, the number of households, their professions, basic means of living and relations with other social groups of the region, current situation of Turgutlu (Hamidiye) and the transformation of the Cretan immigrants in the historical process within the framework of the historical documents, field works and various researches on the subject. In order to ensure authenticity and integrity, the newspapers and archive documents of the period, as well as the original expressions of the third and fourth generations of Cretan citizens in the region, were used.

Keywords: *Crete, Migration, Izmir, Turgutlu (Hamidiye), settlement.*

JEL Codes: *N90, Z13, Z19.*

1. GİRİŞ

Coğrafi konumu ve stratejik önemi açısından, Doğu Akdeniz’in kilit noktası konumunda olup (bulunan), Ege ile Akdeniz hâkimiyetinde vazgeçilmez bir öneme sahip olan Girit Adası, olumlu iklim koşulları, yeryüzü şekilleri, verimli toprakları ve doğal limanları gibi birtakım özellikleri itibariyle, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve büyük uygarlıkların kesişme noktası olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde bölgede “Girit Uygarlığı” adı verilen büyük bir uygarlık meydana gelmiştir (Adıyeke, 2013: 137). Adanın ilk sakinleri olarak bilinen “asıl Giritliler”, Küçük Asyalı olup, M.Ö. 3000-1400 yılları arasında, bugünkü Avrupa medeniyetine beşiklik eden Girit (veya Minos) kültürünü oluşturmuşlardır. M.Ö. 1400 yılında Akalar ile başlayan ve Dorlar’ın akınları ile devam eden Yunanlıların istila hareketleri neticesinde Adanın yerli halkı hâkimiyet altına alınmış ve sonradan bölgede, birbirleriyle mücadele halinde rakip birçok şehir devleti kurulmuştur. Girit, Yunanistan’ın Roma hâkimiyetine girmesinden sonra bir süre istiklalini korumuş olsa da, korsan yatağı haline gelmesi ve sürekli bir karışıklık içerisinde olması nedeniyle, M.Ö. 67-66 yıllarında tamamen Roma tarafından ele geçirilmiştir (Tukin, 1945: 164-167). Romalılar tarafından, iskân bölgesinden ziyade askeri ve

iktisadi bir üs olarak kullanılan Girit adası, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma'da kalmıştır. İlkçağlardan itibaren siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda birçok devlet tarafından büyük önem taşıyan Girit adası, Roma ve Bizans'tan sonra Müslüman Arapların, Venediklerin ve Osmanlıların hâkimiyetleri altında kalmıştır (Adıyeke, 2013: 138; Hülagu, 2008: 17).

Osmanlı hâkimiyetinden önce, 13. yüzyıldan itibaren Girit adasını ele geçiren Venedikliler, anavatanlarından adaya çok sayıda insan göç ettirerek bölgeye yerleştirmişler ve Girit'te sıkı bir kontrol mekanizması oluşturmuşlardır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Türkler için ekonomik ve stratejik önemi artan ve Trablus, Tunus ve Cezayir deniz yolları üzerinde önemli bir stratejik noktada bulunan Girit adasının Venediklilerin elinde bulunması, Doğu Akdeniz'deki Türk hâkimiyetine engel teşkil ettiğinden adanın ele geçirilmesi, Osmanlılar için adeta zorunlu bir hale gelmiştir. Zaten, 15. ve 16. yüzyıllarda sürekli olarak Türk akınlarına uğrayan Girit adası, özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1538 tarihinde Venedik ile Osmanlılar arasında yapılan savaşta büyük zarar görmüş olup, bundan sonra da akınlara uğramıştır (Tukin, 1996: 86-87). Ancak, Osmanlı Devleti için ekonomik, stratejik ve askeri açılardan büyük öneme sahip olmasına rağmen, XVI. yüzyılda yaşanan iç karışıklıklar, isyanlar, ekonomik sıkıntılar, idari ve sosyal yapıdaki bozukluklar, dış siyasetteki aksaklıklar... şeklinde sıralanabilecek faktörler yüzünden Girit adasının alınması oldukça gecikmiştir. 1644'te Darü's-saade Ağası Sünbül Ağa'yı Mısır'a götürün geminin Malta korsanları tarafından esir alınarak Girit'e getirilmesi, Girit yönetiminin bunları kabul etmesi ve gasp edilen malların Girit'te satılması ile birlikte başlayan ve çeyrek asır devam eden Osmanlı-Venedik Savaşı neticesinde, 1669'da adanın fethi gerçekleşmiş ve adadaki Venedik hâkimiyeti sona ermiştir (Adıyeke, 2000: 13-15).

Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra merkezi Kandiye olan Girit adasında klasik Osmanlı fetih sistemi tam olarak uygulanmamış, buraya özgü özel düzenlemeler yapılmıştır. Adada can, mal, namus güvenliği teminat altına alınarak, din ve mezhep hürriyeti sağlanmış, gelenek ve göreneklere karışılmamıştır. Umumi taşınır ve taşınmaz mallara dokunulmamış, adanın imar ve iskân işlerine önem verilmiştir. Osmanlı idaresi tarafından daima dürüst ve adil bir siyasetin takip edildiği Girit'te fetihten, Mora İsyanı'na kadar geçen yüzelli yıllık süre içerisinde sakin bir dönem yaşanmıştır. Ancak, Fransız İhtilali ile milliyetçi akımların başlaması, giderek artan Rus tahrikleri, zamanla zayıflayan ve bozulan Osmanlı idaresi, Yunan bağımsızlık hareketinin de etkisiyle Hıristiyan unsurların ayrılma arzuları gibi birtakım faktörler, Girit'te barış ortamı ve sükûnetin sona ermesine yol açmıştır. Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasında başlayan milliyetçi mücadeleler neticesinde çatışmalar ve katliamlar başlamıştır (Tukin, 1945: 195-206). Özellikle 1821 Yunan ayaklanmasının Girit'e sıçramasıyla birlikte, adada sorunlar başlamış, isyan çıkmıştır. 1830'da Yunanistan'ın bağımsız olmasıyla beraber, adanın Yunanistan'a ilhak edilmediği gerekçesiyle, Girit'in Gayr-i Müslim unsurları tekrar isyan etmişlerdir. Ardından 1840 Londra Antlaşması'nın Girit'i Türklere bırakması ve 1857 Islahat Fermanı'nın ayrıcalıkları gibi gerekçelerle bu tarihlerde Girit'te yeniden isyanlar çıkmıştır. 1861-1868 yılları arasında Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Lübnan'a tanınan ayrıcalıklar, 1868 Girit isyanına zemin

hazırlamış ve bu isyan, “Girit Nizamnâmesi” ile Girit’e birtakım imtiyazların verilerek, Girit’te ayrıcalıklı yönetimin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ardından, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Girit’te yarı özerk yönetim kurulurken, 1895 ve 1897 yıllarında da Yunanistan’a katılma isteği ile Girit’te yine ayaklanmalar çıkmış ve 1898’de Avrupa devletlerinin desteği ile Girit’e özerk yönetim verilmiştir. II. Meşrutiyet sonrası yaşanan karışıklık ortamında Yunanistan ve Girit’in birleştiği, Balkan Savaşları’nda Osmanlı’nın aldığı yenilgi ile birlikte, bu birleşmenin Avrupa devletleri tarafından da onaylandığı görülmektedir (Aydın, 2008: 16; Baykal, 1969: 383-385).

Girit’te, ekonomik ve siyasi gerekçelerle ve ilhak talebiyle başlayan her ayaklanma, Müslüman halka yönelik katliamlara dönüşmüştür. Avrupa devletleri, Girit sorunu karşısında kendi milli menfaatleri doğrultusunda bir politika belirlemişler, özellikle 1897 Savaşı öncesine kadar ortak hareket etmişlerdir. Girit adasına hâkim olan devletin bölgede avantajlı duruma geçeceği ve kuvvet dengelerinin bozulacağı düşüncesiyle, bu sorun sürekli olarak gündemde tutulmasına karşılık çözümsüz bırakılmıştır. Böylece, Avrupa devletleri, ada yönetimine ortaklaşa müdahale edebildikleri gibi, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale fırsatını da elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise, ayaklanmaları bastırmak ve önlemek, adadaki Rumları Yunanistan’ın politik etkisinden koruyabilmek ve Avrupa devletlerinin Osmanlı’nın içişlerine müdahale etmesine fırsat vermemek amacıyla hareket etmiş ve Girit’te ardı ardına reform projeleri uygulamıştır (Adıyeke, 2013: 138-139).

2. 1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nın en önde gelen nedenlerinden biri Yunanistan’ın, “Megali İdea (Büyük Ülkü)” düşüncesidir. Megali İdea; başkenti İstanbul olan, Ege adaları, Batı Anadolu, Karadeniz, Rodos, Girit, Bozcaada, Kıbrıs, Epir, Makedonya, Batı ve Doğu Trakya’yı içine alan Büyük Helen İmparatorluğu’nu ifade etmektedir (Toprak, 2012: 145). Megali İdea politikası doğrultusunda birçok önemli bölgeyi ele geçirmeyi planlayan Yunanistan için, Ege ve Akdeniz’de kilit noktası olan Girit adası, vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Dolayısıyla, Girit’in Yunanistan’a ilhaki için yıllardır çalışan ve adadaki Rumları sürekli Osmanlı idaresine karşı kışkırtarak isyana teşvik eden Yunanistan, Osmanlı Devleti’ne karşı düşmanca tavırlar içerisine girmiştir. Diğer yandan en büyük amaçlarından biri, Girit’i Yunanistan’a katmak olan Etnik-i Eteryia Cemiyeti’nin çalışmaları neticesinde Avrupa kamuoyunun Yunanlılar lehine tavır sergilemesi, Yunanlıları cesaretlendirmiş ve olası bir savaş durumunda büyük devletlerin kendi yanlarında yer alacağına inanılmıştır. Ayrıca Yunan donanmasının Osmanlı donanmasından büyük olması nedeniyle, karada başarılı olamasa bile denizde Osmanlı Devleti’ni mutlaka yeneceğine inanması, Yunanistan’ı savaş konusunda cesaretlendirmiştir. Bu arada Osmanlı Devleti’nin Ermeni meselesi ile uğraşması da Yunanlılar tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bütün bu şartlar altında Yunanistan, bir yandan Girit’te olaylar çıkarmaya devam ederek, sürekli olarak buraya isyan ve bağımsızlık için destek gönderip adadaki Rumları Osmanlı’dan kopuş için desteklerken, diğer yandan da Osmanlı sınırlarına yığınak yapmış ve sınır bölgelerine saldırıya geçmiştir. Tüm bu

gelişmeler, Osmanlı-Yunan Savaşının sebebini oluşturmuştur (Karal, 2011: 115; Hülagu, 2008: 83-85; Armaoğlu, 2006: 792).

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı kısa sürede Osmanlıların tam bir zaferi ile sonuçlanmasına rağmen, Girit'te Osmanlı hâkimiyeti bakımından beklenenin tam tersi bir sonuç getirmiştir. Bu sürecin sonrasında yaşanan gelişmeler, Girit'e özerklik verilmesinin ve Osmanlı hâkimiyetinden çıkışının da hazırlayıcısı olmuştur. Yıllardır Türklere karşı Rumları himaye, teşvik ve tahrik politikalarını takip eden Avrupa devletleri (özellikle Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya) araya girerek, Osmanlı Devleti'ni Girit adasına muhtariyet vermeye zorlamışlardır. Sonraki süreçte yaşanan gelişmeler ve ada Rumları, ihtilalci Yunan komiteleri ve Yunan resmi makamlarının, her fırsattan faydalanarak ve her çareye başvurmak yoluyla adadaki Osmanlı hâkimiyetini ve Türk varlığını yok etme yolundaki çalışmaları ve Avrupa devletlerinin bunlara her türlü desteği vermeleri neticesinde, Balkan Savaşı'ndan sonra imzalanan Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) Antlaşmaları ile Girit'in Yunanistan'a ilhakı tanınmıştır. Böylece, Girit'teki Türk hâkimiyetinden ve yapılan göçlerle birlikte, Türk nüfusundan eser kalmamıştır (Tukin, 1996: 86-87; Baykal, 1969: 383-385; Erdem, 2018: 130-131).

3. GİRİT GÖÇLERİ

Avrupa devletlerinin Girit'teki Osmanlı idaresine yönelik olarak yaptıkları her yeni düzenleme ve reform projeleri, adadaki Osmanlı hâkimiyetini biraz daha azaltırken, adada Yunanistan'a ilhak talebiyle başlayan her ayaklanmanın da Müslümanlara yönelik katliamlara dönüşmesi, Girit'ten yapılan göçlerin temel sebebini oluşturmuştur (Adıyeke, 2013: 137-145).

Özellikle 1878'de imzalanan Halepa Fermanı'nın Hıristiyanlara verdiği geniş haklar ve fermanın uygulanmasında yaşanan birtakım anlaşmazlıkların, Giritli Rumlarla Müslüman halk arasında çatışmalara yol açması, Müslümanlara yönelik baskı, şiddet ve katliamlar, Müslüman nüfusun göç hareketlerini başlatmıştır. Öncelikle ada içerisinde köylerden, daha güvenli olan kentlere doğru göç eden Müslümanlar, varlıklarını tehdit eden Rum çetelerinin faaliyetleri ve yaşanan iç savaş neticesinde göç hareketlerini arttırarak Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamışlardır. Özellikle 1897 ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte göç hareketleri oldukça şiddetlenmiştir. Örneğin, Yunanlıların da desteğini alarak Müslüman halka yönelik katliamlara başlayan Giritli Rumlar, 10 Şubat 1897 tarihinde, İstiya şehrinde yaşayan Müslümanlardan kadın, erkek, çocuk demeden yaklaşık 1.146 kişiyi öldürmüşler, mal, mülk, eşya ve evlerine el koymuşlardır. Diğer yandan, Müslüman halkı göçe zorlamak amacıyla Müslüman esnafa yönelik olarak uyguladıkları boykot, Müslüman nüfusun giderek azalmasında etkili olmuştur. Bütün bu olaylar neticesinde göç etmek zorunda kalan Müslüman halk, mal varlıklarını çok düşük fiyatlarla satmak zorunda kalmış, satamayanlar da herşeylerini geride bırakarak perişan bir halde yollara düşmüşlerdir. Tüm mal varlıklarını geride bırakarak göç eden Giritli Müslümanların boşalttıkları yerlere ise Hıristiyan ahali yerleştirilmiştir (Şenesen, 2012: 534; Giritliler Gazetesi, Ocak 2011: S.1, s.3; Parlak, 2004: 20-23; Adıyeke, 2000: 271-273; Erdem, 2018: 131). Aynı şekilde, 6-7 Eylül 1898'de

meydana gelen olaylar neticesinde Avrupa devletlerinin baskısıyla Osmanlı askerlerinin Girit'ten çekilmeleri ile birlikte sıkıntıları ve güvenlik problemleri artan Müslüman halkın, yoğun bir şekilde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması, bununla birlikte Girit'e özerklik verilmesi ve adada bağımsız bir yönetimin oluşma sürecinin öncesi ve sonrasında Müslüman halkın yaşadığı sıkıntılar, yaklaşık 21.000 Müslüman'ın Girit'ten göç etmesine yol açmıştır (BOA.,İ. MTZ. GR, 33/1363; BOA.,Y. A. RES, 100/31; BOA.,Y. EE. KP, 8/746; Kara ve Çelik, 2014: 128).

Göçlere bağlı olarak, özellikle 1896-1908 yılları arasında, adada yaşayan Müslüman nüfusun sayısı oldukça azalmıştır. Buna göre; Girit'te 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam 300.000 olan nüfusun yaklaşık 70.000'ini Müslümanlardan oluşurken, 1900'lü yıllarda 303.553 olan toplam nüfus içerisinde Müslümanların sayısı 33.496 olarak belirlenmiştir (Emgili, 2005: 190).

Yaşanan gelişmeler ve mevcut yönetimin bu duruma bir çözüm getirmemesi karşısında sayıları onbinleri bulan Müslüman halk büyük devletlere başvurmuş ancak gerekli desteği alamamıştır. Büyük devletler Girit sorunu karşısında, Girit'in stratejik konumu ve kendi çıkarları doğrultusunda politikalarını şekillendirmişlerdir. Girit'in Yunanistan'a ilhakı ile Büyük Yunanistan hayalinin gerçekleşmesi mümkün olduğundan bu durum büyük devletleri tedirgin etmiştir. Örneğin İngiltere, önemli ticaret yolları üzerinde bulunan adanın Yunanistan'a verilmesine taraftar olmayıp, adadan Müslüman nüfusun göçünü desteklememiştir. Almanya, Girit konusunda kendi çıkarları için Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunurken, Fransa ve Rusya ise Yunanistan'ın yanında yer almıştır (Ünsal, 2009: 41; Sepetçioğlu, 2011: 102). Osmanlı Devleti ise, adadaki Müslüman nüfusun ve bu nüfusla birlikte Osmanlı'nın sosyal ve kültürel etkisinin de yok olmasını istemediğinden, ilk etapta göçleri önleyici tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda kurulan "Girit Muhtacın-i İslamiye İlane Komisyonu" isimli bir dernek vasıtasıyla adada yaşayan Müslüman halka, göç etmeden adada yaşama imkânları sunulmaya çalışılmıştır. Örneğin, Girit'li Müslüman halka yardım amaçlı hazırladığı biletleri, başta İstanbul olmak üzere bazı Osmanlı şehirlerinde satarak, toplanan paraları Girit'li Müslümanlara göndermesi, bu derneğin yaptığı çalışmalar arasındadır. Diğer yandan yaşanan olaylar sırasında mal-mülkü zarar görenlere, mallarının başına dönmeleri kaydıyla tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır (Adıyeke, 2000: 273-274). Ancak Osmanlı Devleti, göçü önlemeye yönelik olarak aldığı tüm tedbirlere rağmen göçü önlemede yetersiz kalmış ve neticede içinde bulunduğu bütün imkânsızlıklara rağmen Girit muhacirlerine kapılarını açmış ve mevcut imkânlarını seferber ederek, onları sistemli ve düzenli bir şekilde hızla iskân edebilme yoluna gitmiştir.

4. GÖÇMENLERİN İSKÂNİ

Girit'te yaşanan gelişmeler ve beraberinde Girit'ten Anadolu'ya yaşanan göçler karşısında Osmanlı Devleti bir dizi önlem alma yoluna gitmiştir. Bir yandan göçmenlerin geri dönmeleri için ikna çalışmaları devam ederken, diğer yandan da kitleler halinde Ege sahillerine yığılan göçmenlerin yerleştirilmesi için gerekli çalışmalar yürütülmüştür. İlk etapta göçmenlerin geri döneceği beklentisi ile

geçici barınma çözümleri bulunmaya çalışılmış, ancak göçmenlerin geri dönmemesi ve her geçen gün sayılarının artması üzerine, daimi iskân bölgelerine sevk edilmelerine karar verilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle nereden ve ne kadar göçmen geldiğini tespit edebilmek, göçmenlerin sevk ve iskân işleri için yapılacak harcamaları tespit ederek buna göre hazineden para ayrılmasını sağlamak, gerekli tren, vapur gibi ulaşım araçlarının temin edilmesini sağlamak, Anadolu’da göçmenler için kurulacak yerleşim merkezlerinde yapılacak hanelerin yerlerini ve sayısını tespit etmek gibi amaçlarla Muhacirin Komisyon-ı Âlisi gibi muhacir komisyonları kurulmuştur. Ayrıca, Giritli muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarıyla ilgilenmesi için her ilde encümen heyetleri oluşturulmuştur (Yılmaz, 1999: 591; Kassab, 1999: 699; Erdem, 2018: 131-137). Osmanlı Devleti Girit muhacirlerinin sevk ve iskân süreçlerinin en hızlı ve sağlıklı yapılabilmesi için gerekli bütün tedbirleri almaya çalışmış, aksaklıkların yaşanmaması, göçmenlere yapılacak evlerin biran önce tamamlanması, hububat ve hayvanat gibi ihtiyaçlarının karşılanması için görevlilere sık sık yazılar göndererek gerekli uyarılarda bulunmuştur (Kara ve Çelik, 2014: 129-130; BOA.,Y. A. RES, 100/31).

Göçmenlerin en kısa sürede iskân edilerek tüketici durumdan kurtulup üretici konuma geçmelerini amaçlayan Osmanlı Devleti, öncelikle göçmenlerin iskânı için arazi temin ederek yerleşim alanları oluşturmak yoluna gitmiştir. Göçmenler için boş arazi temin etmek, yeniden yeni bir yerleşim birimi oluşturmak, hem masraflı hem de zaman alacağından devlet öncelikli olarak hal-i hazırda mevcut bulunan yerlere iskân işlemini yapmıştır. İlk etapta devlete ait araziler ile vakıf arazileri tercih edilmiştir. Yerleşim alanlarının; göçmenlerin geldikleri yerlerin iklim şartlarına uygun olması, akarsu civarlarında, anayollara, istasyon ve iskelelere yakın yerlerde kurulmasına, bataklık, orman sahaları ve kurak bölgelerde olmamasına dikkat edilmeye çalışılmıştır (Emgili, 2005: 191). Ayrıca, göçmenlerin yerli halkla bütünleşmelerini de sağlayabilmek amacıyla, yerli halkın yaşadığı evlerin arasına da birkaç adet göçmen evi yerleştirilmiştir. İskân işlemleri yapılırken; iklim, göçmenlerin meslekleri gibi bazı hususlara dikkat edilmeye çalışılmıştır. Göçmenlerin üretici konuma geçmeleri için kendilerine; tarım arazisi, tarım araç-gereçleri, tohumluk zahire, hayvan ve iaşeleri için para tahsis edilmesi; sanat ve zanaatlarını yapabilmeleri için de gerekli araç-gereç yardımlarının yapılması, iskân edilecekleri yerlerde, imamlık, muhtarlık gibi meşgul oldukları mesleklere göre, ihtiyaç doğrultusunda, uygun bir maaşla istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA.,Y. A. RES, 101/29; BOA.,DH. UMVM, 123/21; Saydam, 1999: 682). Göçmenlerin, yetenekleri doğrultusunda vilayetlere yerleştirilmeleri yönünde bir politika takip edilmiştir. Göçmenlere ev ve araziler bedelsiz olarak tahsis edilmiş, vergiden muaf tutulmuşlar ve bu mülkleri on yıl süreyle satmaları yasaklanmıştır. Göçmenler için yapılan yerleşim yerlerinin düzenli, geniş sokaklı olmasına özen gösterilmiştir (Kassab, 1999: 701). Ayrıca göçmenlere yerli halk ta yardımcı olmuştur. Gerekli göçmenleri misafir ettikleri gibi, gıda ve gerekli yardımlarda bulunmuşlardır (Kiper, 2006: 126).

Göçmenleri mağdur etmemek için gerekli her türlü tedbiri almaya çalışan Osmanlı Devleti, İzmir’de yaşanan yığılmalara karşı çözüm yolları üretmeye çalışmıştır. Bunun için “*ahaliden bekâr*

olanlarla tezvic ve erkek çocukların leylî ve nehari mekteplere kayıd ve kabul edilmeleri ve erbab-ı himmetten arzu edenlere ahretlik olmak ve ileride tezvic etmek üzere kız çocuklarının ba-himmet-i şer'îye tevdi ve umumen İzmir'de bu yolda yerleştirilmeleri için" Aydın Vilayeti'ne bir tezkere gönderilmiştir (Adıyeke, 2000: 272).

Öncelikli olarak İstanbul ve İzmir gibi geçici iskân bölgelerine gelerek buralarda sevkıyatı bekleyen göçmenlerin iskân edildikleri en önemli yerlerin başında Aydın vilayetinin merkezi konumunda olan İzmir (BOA.,İ. HUS, 65/1316) yer almıştır. Giritli muhacirlerin Anadolu'da genel olarak iskân edildikleri yerler; İstanbul (BOA.,Y. PRK. ASK, 148/19), Konya, Antalya (BOA.Y. MTV, 188/57), Adana (BOA.,Y.PRK. ASK, 155/118), Ankara (BOA.,Y. PRK.A, 12/25), Mersin, İskenderun, Afyon (BOA.,Y. EE. KP, 9/858), Çanakkale ve Bandırma (BOA.,Y. PRK. KOM, 10/30) bölgeleridir. Göçmenlerin bir kısmı da Halep, Suriye, Beyrut, Bingazi gibi Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu topraklarına gönderilmiştir. Ancak, özellikle İzmir'e gelen göçmen sayısının çok fazla olması, iskân konusunda önemli sorunlara yol açmıştır. İzmir'e gelen yaklaşık 20.000 kadar Giritli muhacirlerden 5000 kadarının İzmir'e, kalan 15000 kadarının ise vilayet dâhilindeki uygun yerlere iskân edilmelerine karar verilmiş, böylece İzmir ve çevresine yoğun bir göçmen iskânı gerçekleştirilmiştir (Kara ve Çelik, 2014: 130; BOA.,Y. EE. KP, 8/746).

İzmir'den 1898 yılında ilk nakledilen 21.795 kişilik göçmen kafilesinin sevk edildikleri yerler şu şekildedir (Adıyeke, 2013: 147):

İSKÂN BÖLGESİ	GÖÇMEN SAYISI
Adana	3.000
Konya	3.000
Ankara	4.000
Suriye	1.000
Beyrut	1.000
Bingazi	5.000
Halep	2.000
Karahisar-ı Sahip	1.000
Aydın Vilayeti'nde kalacak olanlar	1.795
TOPLAM	21.795

İzmir'den 1899 yılında yeniden yapılan toplu sevk ile nakledilen 11.180 kişilik göçmen kafilesinin sevk edildikleri yerler şu şekildedir (Adıyeke, 2013: 147):

İSKÂN BÖLGESİ	GÖÇMEN SAYISI
Bingazi Sancağı	1.090
Halep Vilayeti	2.000
Suriye Vilayeti	3.000
Beyrut Vilayeti	1.000
Aydın-Ankara Vilayetleri ve Karahisar Sancağı	4.180
TOPLAM	11.180

Bu tablolarda, sadece İzmir'den sevk edilen göçmenlerin sayısı yer almakta olup, İzmir dışında İstanbul, Bursa, Antalya gibi farklı bölgelere giden göçmenlerin sayısı da dikkate alındığında, Girit'ten göç edenlerin sayısının çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

5. İZMİR YÖRESİNDE GİRİT MUHACİRLERİ

1867 Vilayetler İdaresi Kanunu'na göre Aydın vilayetinin idari yapısı; merkez İzmir olmak üzere Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli ve Menteşe (Muğla) illerinden oluşmuştur. 1897 yılında Aydın vilayetinin nüfus yapısı incelendiğinde; 1 milyon 203 bin 776 Müslüman, 229 bin 598 Rum, 27 bin 701 Yahudi, 14 bin 92 Ermeni, 448 Bulgar, 1024 Katolik, 113 Protestan ve 5 Kıpti ile birlikte toplam 1 milyon 478 bin 424 nüfusa sahip, farklı din ve mezhepten birçok insanın bir arada yaşadığı çok kültürlü bir coğrafya olduğu görülmektedir.

Aydın vilayetinin merkezini oluşturan, Anadolu topraklarının Avrupa'ya denizden açılan kapısı konumunda ve önemli bir liman kenti olan İzmir; konumu, iklimi, verimli toprakları, limanları ve önemli ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması gibi özellikleri itibarıyla, tarih boyunca cazibe merkezi olmuş ve çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı döneminde de önemli bir yere sahip olan İzmir'de, etnik yapı oldukça çeşitli olup, Türk, Ermeni, Rum, Musevi ve Levanten olmak üzere çeşitli etnik gruplar bulunmaktadır (Beyru, 2000: 53). Görüldüğü gibi tarihsel süreç içerisinde çeşitli ırk ve mezhepten olan milletlere ev sahipliği yapan İzmir'de, sosyal hayatta bu doğrultuda çeşitlilik ve canlılık göstermiş, bu durum kentin sosyal ve kültürel gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bütün bu özelliklerinden dolayı göçmenlerin de tercih ettiği yerlerin başında gelen İzmir, Girit muhacirleri için de yeni bir yaşam merkezi olmuştur.

Girit'ten Anadolu'ya göç eden yaklaşık yirmi bin civarındaki Müslüman ahali, öncelikli olarak kendilerini güvende hissedebilecekleri ve kendilerine en yakın yer olarak İzmir limanına gelmişlerdir. Buradan da kalıcı iskân bölgelerine sevk edilecek olan bu göçmenlerden özellikle Girit'te olaylar durulunca geri dönmeyi, geride bıraktıkları mal varlıklarını almayı planlayanların yani geri döneceklerin İzmir'de konaklamasına karar verilmiştir. İlk etapta İzmir'e gelen üç bini aşkın göçmenin bir kısmı Aydın vilayeti kazalarına, çoğunlukla da sahil boyu ve demiryolu hattı güzergâhında bulunan bölgelere

yerleştirilmişlerdir. İzmir-Aydın hattı boyunca Çeşme (BOA.,Y. PRK. KOM, 10/26), Kuşadası, Bodrum ve Tire gibi sahil kasabaları, göçmenlerin yerleştirildikleri önemli bölgeler arasındadır. Göçmenler için Tire'nin Eğrek bölgesinde seksenyedi hane yapılırken (Adıyeke, 2000: 273), yine Tire'ye yerleştirilmiş yedi yüz civarında Girit muhaciri için Deliktepe mevkiinde yaklaşık kırk adet ev inşa edilmiştir (Sepetçioğlu, 2011: 119). Çal kazası sınırları içinde yer alan Beşparmak ormanında, Giritli muhacirler için; Hamidiye, Mecidiye, Hayreddin ve İcadiye isimleriyle köyler kurulmuştur (BOA.,DH. MKT., 428/101). Ayrıca Bayındır kazasına otuz bir hane inşa edilmiş ve bu hanelere yüz on kişi A, Hakaniye, Mahmudiye, Selimiye, Süleymaniye, Hayrabat ve Mahalle-i Cedid gibi isimler verilmiştir (Sepetçioğlu, 2011: 133-135; Ahenk, 28 Aralık 1901; Ahenk, 7 Ocak 1900).

12 Ağustos 1906 tarihinde Girit muhacirlerinin Kuşadası'nda yerleştirildikleri mahalleler ise şöyledir; Alaca Mescit, Câmii-i Atik, Câmii-i Kebir, Hacı Feyzullah, Dağ ve Türkmen mahalleleri şeklindedir (Metin Menekşe, 2016: 720). Muhacirlerin yerleştirildikleri bir diğer mahalle ise İzmir'in Güzelbahçe ilçesinde yer alan Yeni Mahalle (Bugünkü adı Çelebi Mahallesi)'dir (<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr.>, Erişim Tarihi: 17.11.2018). Ayasuluğ Nahiyesine bağlı Çorak adlı bölgeye Giritli Müslüman muhacirler yerleştirilmiş ve burada tarımla uğraşarak geçimlerini sağlamaya başlamışlardır (BOA.,DH.MKT., 394/41). 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Girit'ten göçler devam etmiş ve bu tarihte gelen göçmenler İzmir'e bağlı Değirmendağı ve Karataş bölgeleri ile birlikte Karabağlara yerleştirilmişlerdir (<http://www.karabağlar.bel.tr/ilcemiz.>, Erişim Tarihi: 15.11.2018). Turgutlu (Hamidiye) ve Osmaniye köyleri de Giritli muhacirler için inşa edilmiştir. Girit'ten Anadolu'ya göç ederek İzmir'e gelen yaklaşık dört yüz Giritli muhacir, bir müddet Söke ve Kuşadası'nda misafir olarak kalmışlardır. Bu göçmenlerin kalıcı olarak iskân edilmeleri amacıyla, Sultan II. Abdülhamit'in emriyle, iklimi göçmenler için uygun olan ve göçmenlerin tarım, hayvancılık, odunculuk gibi ekonomik faaliyetleri yapabilecekleri bir bölgede, Söke ve Kuşadası arasında, Söke'nin doğusunda bulunan Çanlı dağı civarında bir göçmen köyü kurularak, göçmenlerin buraya yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Ahenk, 28 Aralık 1901, Sayı 1015; Ahenk, 7 Ocak 1900, Sayı 1035). Bu köye, "Osmaniye" adı verilmiştir². Osmaniye köyüne gelen Girit muhacirlerinin iskânları planlı ve programlı bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Osmaniye köyünde 109 haneye; 186'sı kadın ve 235'i erkek olmak üzere toplam 421 göçmen yerleştirilmiştir³ (Menekşe, 2016: 726). Göçmenlere, tarım arazilerinin yanında, ziraat aletleri, tohumluk buğday, çiftlik hayvanı yardımı da yapılmıştır (Giritliler Gazetesi, Mayıs 2011, S.3, s.6). Osmaniye köyüne yerleştirilen göçmenlerin bölgeye önemli etkileri olmuştur. Öncelikle boş arazilerin tarıma kazandırılmasında, tarımın özellikle de sebze ve meyveciliğin

² "Kuşadası'nda teşkil olunan köye Osmaniye isminin verilmesi hakkında..." BOA.,A. MKT. MHM., 525/ 30; Ayrıca bkz: "Kuşadası kazasının Çanlı mevkinde Girit muhacirleri için yeniden teşkil olunan karyenin, "Osmaniye" olarak isimlendirilmesi hakkında..." BOA.,DH.MKT., 882/9.

³ 1320 (1904) tarihi itibarıyla Osmaniye köyüne yerleştirilen Giritli muhacirlerin listesi ve daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Gamze Duran, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Sonrasında Girit'ten Anadolu'ya Yapılan Göçler: İzmir Yöresi (Turgutlu ve Osmaniye Köyü) Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üni. Sosyal Bilimler Enst., Karabük 2017.

gelişmesinde, el sanatlarının, dokumacılığın ve ticaretin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur (Şenesen, 2012: 535; Belen, 2004: 100).

Görüldüğü gibi, 12 Ağustos 1906 tarihinde Kuşadası'nda Girit muhacirleri için yapılan iskân düzenlemesinde, Kuşadası merkezinde bulunan mahalleler (Alaca Mescit, Câmii-i Atik, Câmii-i Kebir, Hacı Feyzullah, Dağ ve Türkmen mahallelerinde) ve Osmaniye köyü esas alınmıştır. Bu tarihte Kuşadası'nda toplam göçmen sayısı 1.385'dir. Bunlardan 421 göçmen devlet eli ile Osmaniye köyüne yerleştirilmiş, 240 göçmen kendi maddi imkânları ile hane satın almış ve 724 göçmen ise kirada olup henüz bir haneye yerleştirilememiştir. Osmanlı Devleti'nin, göçmenlerin bir an önce iskân edilmeleri konusunda, dönemin şartları ve sahip olduğu imkânlar doğrultusunda almış olduğu bütün tedbirlere rağmen, göçmenlerin hepsinin iskânı konusunda yaşanan sıkıntılar, yirminci yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Örneğin, İzmir yöresinde, 26 Ocak 1906 tarihinde 110 tane göçmenin mührünün bulunduğu ve Muhacirin İskân Komisyonu'na sunulan bir arzuhal, bu durumu doğrular niteliktedir. Bu arzuhalde, göç sürecini ve Kuşadası'nda iskân konusunda yaşadıkları süreci anlatan göçmenler, şunları dile getirmişlerdir (Menekşe, 2016: 718-719);

“Aciz kullarınız, Girit'te baş gösteren olaylar neticesinde mecburen asıl vatanımızı terk ederek Kuşadası'na göç ettik ve padişahımızın merhametine sığındık. Padişahımızın muhacir kullarına ihsanının sonu yoktur. Biz kulları 150 haneden ibaret olup 8 sene önce (1898) Kuşadası'na geldik. Fakat şuana kadar kendimiz için değil ailemizin geleceği için bir parça araziye, bir oda haneye sahip olamadık. Yerli ahalinin ahır olarak kullandıkları damlara varıncaya kadar hane süsü vererek kiralama yoluna gittik. Asıl vatanımızda, Girit'te kalan malımızı, mülkümüzü satarak elde ettiğimiz geliri burada hane kiralamak için tükettik. Burada bulunan halkın yardımına muvaffak olduk. İçimizde elinde parası olanlar ev satın aldılar. Fakat bunlar çok az sayıdadır. Büyük bir kısmımız yardıma muhtaç haldedir. Bizim gibi iyiliksever bir âleme ihtiyacımız vardır.

Biz, dört saat uzaklıkta bulunan bir yerden odun götürüp, günde beş kuruş kazanan ve Kuşadası gibi bir yerde bütün gün çalışmakla ancak bir ekmek parası tedarik edebilen biçare kullarız. Bu şartlara rağmen tekâlif-i milliye(vergi) ile mükellef tutulduk. Askere alınma kaidesinde yerli ahali ile aynı tutulduk ve bu seneden itibaren (1906) silahlaltına davet edildik. Fakat çocuklarımızı ve ailemizi perişan halde bırakıp askeriyeye dâhil olmamız durumunda, onlar, kira vermeye kudretleri ve ödeme güçleri olmadığından onun bunun azarlamasına, aşığılmasına maruz kalacaklardır.

Bu durumun, Muhacir kullarının refah ve geleceklerini düşünen, cümlemize yardımlarını ve ihsanını esirgemeyen merhametli padişahımızın rızasına uygun olmayacağı haktır. Fakat böyle bir uygulamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği yönünde bir açık ifade yoktur. Bundan dolayı, merhametli padişahımızın yüce inayetine sığınarak, ailelerimizin sokak aralarından kurtarılması ve iskânlarının sağlanması hususunda Kuşadası'nın münasip bir mevkiinde birer hanenin inşasını ve kullanıma açılmasını istirham eyleriz. 26 Temmuz 1906”

Bu dilekçeden de anlaşıldığı gibi, göçmenlerin iskânı konusunda yürütülen bütün faaliyetlere rağmen hepsinin iskân edilmesi mümkün olmamış, çoğunluk halâ iskân edilememiş olup, göçmenler henüz bir haneye yerleştirilememiş olmanın sıkıntısını yaşamışlardır.

14 Ekim 1899 tarihinde Aydın yöresine yerleştirilen muhacirleri gösteren tablo şu şekildedir (BOA.,Y. PRK. MYD, 22/55; Sepetçioğlu, 2011: 127-128; Taşbaş, 2011: 271):

Mülâhazât	Yaşadıkları Mahallerin İsimleri	Hal-i Müsaferekte Bulunanların Mikdarı		Yerleşmiş Olanların Mikdarı		Nüfus-ı Mevcûde Yekûnü	
		Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Nefs-i İzmir'le Kurâ ve Nevâhî Mülhakatında Bulunan Dul Hatunlarla Evladları Nüfus: 307; Hane: 109 (İzmir merkezi ile buraya bağlı köyler ve nahiyelerde bulunan dul hatunlarla evlatları)	Nefs-i İzmir'le Kurâ ve Nevâhî Mülhakatı (İzmir merkezi ile buraya bağlı köyler ve nahiyeler)	234	893	686	3331	917	4224
	Bodrum Kazası	9	31	131	562	140	593
	Alaşehir Kazası	19	81	5	25	24	107
	Nefs-i Aydın Sancağı	34	53	68	340	102	393
	Manisa Sancağı	9	40	223	1124	232	1164
	Söke Kazası	162	590	41	150	203	740
	Urla Kazası	16	61	3	18	19	79
	Tire Kazası	38	190	88	442	126	632
	Kuşadası Kazası	1	5	56	250	57	225
	Milas Kazası	0	0	40	180	40	180
	Menemen Kazası	78	331	35	136	113	465
	YEKÛN	600	2276 (2275)	1373 (1376)	6558	1973	8834 (8802)

	Hane	Nüfus
Hal-i Müsaferekte Bulunanların Toplam Mikdarı	600	2276

(Şimdilik misafir olanların toplam miktarı)		
Dul Hatunların Mikdarı (Dul kadınların miktarı)	109	307
Esasen Hâl-i Müsafere Kalan Muhacirin Mikdarı (Misafir olarak kalmış muhacirlerin miktarı)	491	1969

6. TURGUTLU (HAMİDİYE) KÖYÜ

Turgutlu (Hamidiye) köyü, II. Abdülhamit döneminde, 1900'lü yılların başında, Aydın vilayeti dâhilindeki Tire kazasının Deliktepe mevkiinde, Giritli muhacirler için kurulmuş ilk köydür (BOA.,DH.MKT.,2727.7.1.1.; BOA.,DH.MKT., 2727.7.2.1). Köyün kurulması için gerekli çalışmaları yapmak üzere “Muhacirin-i İslamiye Komisyon-ı Ali”si görevlendirilmiş olup, burada ilk olarak 40 hane için ev yapılması kararlaştırılmıştır (BOA.,BEO., 3304.247743.1.1). Kurulduğunda adı, kurucusu olan Sultan Abdülhamit'ten dolayı “Hamidiye” (BOA.,DH.MKT., 1252.66.2.2; BOA.,İ. HUS., 165. 56.1.1) olan köyün adı, Cumhuriyet'ten sonra “Turgutlu” olarak değiştirilmiştir⁴. Yukarıda da anlatıldığı gibi, Girit'te yaşanan gelişmeler ve Müslüman halka yönelik baskı ve zulümlerin artması üzerine başlayan, özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra artarak devam eden göçlerle beraber, öncelikle Ayvalık ve İzmir'e (Urla, Çeşme) gelen Giritli muhacirlerin bir kısmı da Tire'ye geçmiştir. Kendi içlerinden seçtikleri liderleri ile Tire'de tutunmaya çalışan ve tarımla uğraşacak olan Giritli muhacirlerin Turgutlu köyüne yerleşebilecekleri bildirilmiştir. Bunun üzerine köye üç grup gelmiş ancak o zaman şehre uzak ve işlenmemiş topraklardan oluşan köyü beğenmemişlerdir. Son gelen grup, o günkü liderleri Sivri Mollazade Hacı Ali önderliğinde 16/03/1325 (1909) tarihinde köye gelmişler ve buraya yerleşmeye karar vermişlerdir. Turgutlu köyüne ilk gelenlerin sayısı, 67 kadın ve 69 erkek olmak üzere toplam 136 kişidir. Köye yerleşen göçmenlerin büyük çoğunluğu Kandiya'dan gelmiş olup, ayrıca Resmo, Hanya, Yrapetra gibi Girit'in değişik şehirlerinden gelenler de olmuştur. Köyün kuruluş tarihi arşiv belgelerinde 16 Nisan 1324 (29 Nisan 1908) olarak geçmektedir⁵ (BOA.,DH.MKT., 2727.7.1.1). Köy 40 hane olarak kurulmuştur (BOA.,DH.MKT., 1252.66.1.1). Ancak sonradan 41 haneye çıkmıştır. Çünkü, kızları Girit'te başka biriyle anlaşarak ailesinin rızası olmadan evlenen ve orada kalan bir aile (17 nolu hane) Turgutlu Köyü'ne gelmiştir. Aradan 6-7 yıl geçtikten sonra o çift doğan ilk çocuklarıyla beraber Turgutlu Köyü'ne gelmişlerdir. Onlar gelince evin bir kısmını bölmüşler ve onlara vermişlerdir. Böylece köy 41 hane olmuştur. Köyün ortası okuldur, okulun sağında 20 solunda 20 olmak üzere toplamda 40 adet ev yapılmıştır. Evler birbirine paralel ve simetrik. Evler 2 oda şeklinde, 1 oda geniş bir mutfak, günlük yaşamlarını sağlayabilecekleri bir ocak, yanında küçük bir oda şeklindedir. İlk yapılda evler karşılıklı iki ev aynı bahçeyi kullanacak şekilde yapılmıştır ve iki eve bir tuvalet

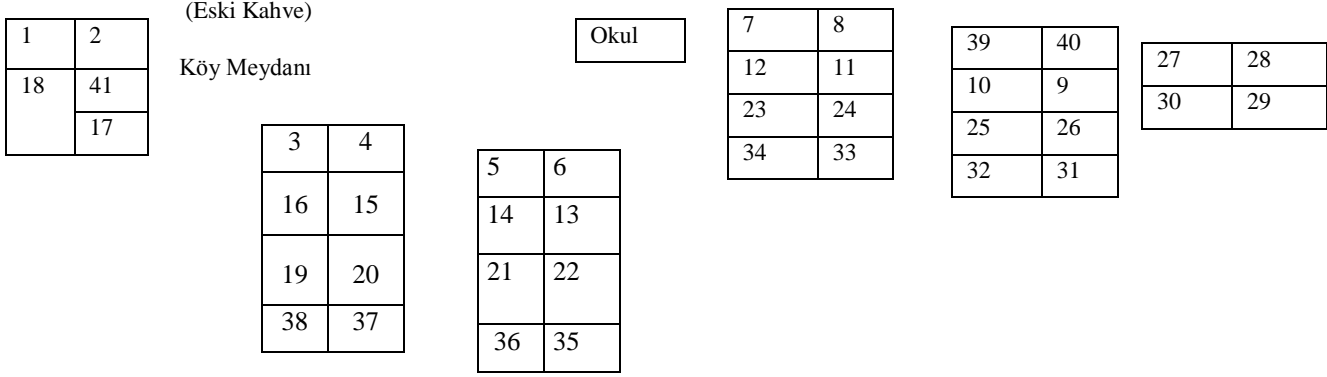
⁴ Adnan Kavur, 3. Kuşak Girit Muhaciri, Doğum Yeri: İzmir, Doğum Yılı: 1965, Serbest Meslek; İbrahim Aydın, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

⁵ Ali Turgut, 4. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1962, Köy muhtarı.

düşmüştür. Planlı bir köy oluşturulmuştur. 40 haneye verilen bu evler başış niteliğinde değildir ücreti mukabilindedir. Uzun vadede ödemeleri planlanmıştır⁶.

Turgutlu (Hamidiye) Köyü'ne 16/03/1325 (1909) tarihi itibari ile yerleştirilen Girit muhacirlerinin hane yerleşim planı şu şekildedir⁷:

Yol

- 1) Mehmet oğlu Bedri Hüseyin Görceğiz
-Halil Erol (Bayındırlı Halil Ağa)
-Hilmi (Nazmi) Bük, Hatice Bük
- 2) Derviş oğlu Molla Mustafa Özkale
-Mustafa Siviş, Halil Siviş-Özkan Şen
- 3) Selim oğlu Ahmet Çelebi
-Recep, Pembe-Mehmet Civelek-Semra Aydın
- 4) İsmail oğlu Hüseyin, Fatma, Sinan
-H. Ali Göreke (Sığaçı Ali)-Ramazan Tosun
- 5) Hüseyin oğlu Kati İbrahim Aydın
-Hasan Aydın
- 6) Mustafa oğlu Yetim Ali Görcek
- 7) Bayram oğlu Ali Peker
-Mahmut Görcek
-İbrahim Şen (Şapkalı)

⁶ İbrahim Aydın, 3. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

⁷ İbrahim Aydın, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

- 8) Hüseyinoğlu Süleymanaki Mehmet
 - Mustafa Şen (Viyaniti Mustafa)
 - İbrahim Şen (Şapkalı)
- 9) Sadık oğlu Sivri Mollazade Hacı Ali Akdil
 - Hüseyin Kayar (Kürt Hüseyin)
 - Cülaci Hüsnü Görgü
 - Ayfer Çelik
- 10) Hasan oğlu Hanyatu Cemali Kayar
 - Cemal Kayar-Cülaci Hüsnü Görgü
- 11) Derviş Hasan oğlu İspaduko Ali
 - Hasan Şen
 - İbrahim Şen (Şapkalı)
- 12) Salih oğlu Derviş (Tahsildar Yaşar babası)
 - Recep Görcek
- 13) İbrahim oğlu Ali Bayrakcı
 - İkbal Tonkuş (İkbal Hanım)-Ali Çınar
- 14) Hacı Ali oğlu Sadık Akdil
 - Cafer oğlu Viyaniti İbrahim Şen
 - Yağcı Nuri, Nasbe Özçiftci
 - Şağban Erinç
- 15) İsmail oğlu Celenos Hüseyin Güngör
 - Hüsnü Güngör
 - Ramazan Tosun
- 16) Mehmet oğlu Lerapetrit Ali Şimşek
 - Recep Şimşek
- 17) Dileveaki İbrahim Toprak
 - Fatma Karabay (Arapena)
 - İsmail Şen- Özkan Şen

18) Abdurrahman oğlu Mazlumaki Arif Görek

-Ahmet Çelebi-Necati Çelebi

19) Recep, Pembe, kızları Zeynep Urcan

-Ahmet Görcek

-Nazik Erinç

20) Hüseyin oğlu Rüstümlü İbrahim Göreke

-İrfan Turgut

21) Cafer oğlu Viyaniti İbrahim Şen

-Mualim Hüseyin Turgut

-İrfan Turgut

22) Derviş oğlu Timur Görez

-Hasan Görez

-Nurten Erinç-Gülten Güder

23) Arif oğlu Molla Salih

-Ahmet Çelebi-Necip Atik

24) Salih oğlu Arif, eşi Kamer

-Necip Atik

25) Mehmet oğlu Berber Hasan yılmaz

-Berberaki Mustafa Yılmaz

26) Abdülkadir oğlu Ali

-İsmail Güngör (İsmail Ağa)

27) Sadık oğlu Ahmet Çaylak

-Mustafa, Nimet Kale

28) Hüseyin oğlu Cül Mustafa Görgü

-Cülaci Hüsnü Görgü

-Ali Çınar

29) Salih oğlu Kahveci Hüseyin Erkan

-Şerif Ahmet Kale, Zeynep Kale

-Emir Ali Kale, Ahmet Kale

30) Yunus oğlu Hocaki Mustafa Görgüç

-Emir Ali Kale

-Ahmet Kale

31) Mustafa oğlu Selim ve Afet

-Cülena Kübra Görgü- Kemal Görgü

32) Mehmet oğlu Kadamaki Hüseyin Görgülü

-Fatma, Cafer Turgut

-Mefaret, Muharrem, Ali Kaya

33) Arif oğlu Pezanos Ali Tosun

-İ. Hakkı Turgut

-Hakkıaci Mustafa (Çetin) Turgut

-Ali Turgut

34) Hasan oğlu Petrani Mustafa Yıldırım

-Hakkıaci Mustafa (Çetin) Turgut

-Ali Turgut

35) Bayram oğlu Kamber Atığan

-Rıdvan Atığan

-Pervin Atığan

36) Ali oğlu Mahmut Taş (Mahmut Ağa)

-Ahmet Görcek

-Zehra, Nihat Şendil

37) Nazif oğlu Burla Ali

-Mustafa, Hatice Özmeşin

-Hikmet Çınar

38) Emin oğlu Maroboleti Ali Çınar

- Maroboleti Ahmet Çınar

-Emin oğlu Ahmet Çınar

-Engin Çınar

39) Haydar oğlu Halil Siviş Eşi Zekiye

-Sigaçi Ali'nin amcası

-Emeti Görceğiz-Tenzile Çelik

40) Mehmet oğlu Küçükagi Cafer Çelik

-Şambalici İbrahim Çelik

-İbrahim oğlu Cafer Çelik

41) Nail oğlu Arabacı Arap İbrahim Karabay

(Övey kayınvalidesi Hatice Toprak 1/4 ü miras olarak alınca ev 17 ve 41 hane halinde ikiye bölünmüş)

-İsmail Şen - Özkan Şen.

16.03.1325 (1909) tarihli Turgutlu (Hamidiye) köyüne ait nüfus esas defterine göre köye gelen Giritli muhacirlerin kayıtları şu şekildedir⁸:

Turgutlu Köyü, 16/03/1325								
Hane	Adı	Babası	Annesi	Doğ. Yılı	Doğ. Yeri	Toplam	Erkek	Kadın
1	Hüseyin ⁹	Mehmet	Ayşe	1260	Girit	3	2	1
2	Derviş oğlu Mustafa ¹⁰	Derviş	Kadire	1278	Girit	3	2	1
3	Salim oğlu Ahmet ¹¹	Salim	Emine	1285	Girit	4	2	2
4	İsmail oğlu Hüseyin ¹²	İsmail	Fatma	1288	Girit	2	1	1
5	Hüseyin oğlu İbrahim ¹³	Hüseyin	Ayşe	1290	Girit	3	2	1
6	Yetim Mustafaki oğlu Ali ¹⁴	Yetim Mustafa	Halime	1287	Girit	3	2	1

⁸ Muhacirlerle ilgili bu bilgiler, İbrahim Aydın özel arşivinden alınmıştır. Ayrıca bkz: Necat Çetin, "Girit Muhacirlerinin İskân Olduğu Tire Hamidiye (Turgutlu) Köyü Araştırması ve Son Osmanlı Nüfus Tahriri" (<https://turkctarih.com>).

⁹ Naklen Karacal geldi. Kapalı Kayıt, Soyadları: Göreceğiz, Lakapları: Bedriler, Geldiği Yer: Kandiya.

¹⁰ Naklen Yahşibey Mah. geldi. Soyadları: Özkale, Lakapları: Dervişoğulları, Molla Mustafalar, Kandiya Kasrini köyünden.

¹¹ Soyadları: Çelebi, Lakapları: Çelebiler, Geldiği Yer: Kandiya.

¹² Naklen İbn-i hatip Mah. geldi. Kapalı Kayıt.

¹³ Naklen Mahidiye Mah. geldi. Aydın Katiler. Aile Resmo Ayvasıl Köyünde, Lakapları: Kati (Katoaç) (Kediler).

¹⁴ Naklen Tekke maziye Mah. geldi. Soyadları: Görcek, Lakapları: Çurlu (Vrakula), Geldiği Yer: Kandiya.

7	Bayram oğlu Muharrem kardeşi Ali ¹⁵	Bayram	Hüsnüye	1299	Girit	3	1	2
8	Süleyman Naki oğlu Mehmet ¹⁶	Hüseyin	Nazlı	1252	Girit	3	1	1
9	Sami Mollazade Hasan Ali ¹⁷	Sadık	Gülsüm	1267	Girit	4	2	2
10	Hasan oğlu Cemali ¹⁸	Hasan	Aliye	1272	Girit	8	3	5
11	Derviş Hasan oğlu Ali ¹⁹	Derviş Hasan	Ayşe	1288	Girit	3	2	1
12	Salih oğlu Derviş ²⁰	Salih	Reşide	1260	Girit	3	1	2
13	İbrahim oğlu Ali ²¹	İbrahim	Fatma	1293	Girit	2	1	2
14	Ali oğlu Sadık ²²	Ali	Rukiye	1292	Girit	2	1	1
15	Hüseyin ²³	İsmail	Selime	1275	Girit	3	2	2
16	Mehmet oğlu Ali ²⁴	Mehmet	Ayşe	1289	Girit	2	1	1
17	İbrahim ²⁵	Dilaver	Hanife	1254	Girit	4	2	2
18	Abdurrahman oğlu Mazlum Naki ²⁶	Abdurrahman	Tenzile	1254	Girit	3	1	2
19	Salih oğlu Recep ²⁷	Salih	Emine	1281	Girit	2	1	1
20	Hüseyin oğlu İbrahim ²⁸	İbrahim	Fatma	1291	Girit	2	1	1

¹⁵ Naklen Molla Çelebi Mah. geldi. Soyadları: Peker, Lakapları: Petranos, Geldiği Yer: Hanya-Lerapetra.

¹⁶ Naklen Paşa Mah. geldi. Kapalı Kayıt. Lakapları: Süleymannaki.

¹⁷ Naklen Hekimçelebi Mah. geldi. Soyadları: Akdil, Kapalı kayıt. Geldiği Yer: Kandiya, Lakapları: Sivri Mollazade.

¹⁸ Naklen Molla Çelebi Mah. geldi. Soyadları: Kaya/Tonkuş, Geldiği Yer: Hanya, Lakapları: Hanyatu, Kürt Hüseyinler.

¹⁹ Naklen Paşa Mah. geldi. Soyadları: Urcan, Lakapları: Uykucular, İspadulaki. Geldiği Yer: Kandiya.

²⁰ Naklen Hamidiye mah. geldi. Kapalı Kayıt. Geldiği Yer: İskopi.

²¹ Naklen Şehköy nakil geldi. Soyadları: Bayrakçı, Lakapları: Bayrakçılar.

²² Naklen Hekimçelebi Mah. geldi. Soyadları: Akdil, Kapalı Kayıt, Geldiği Yer: Kandiya.

²³ Naklen Debağsınan Mah. geldi. Soyadları: Güngör, Lakapları: Çelenos, Geldiği Yer: Resmo Anngelina (Çelya) Köyü.

²⁴ Naklen Yunusemir Mah. geldi. Soyadları: Şimşek, Lakapları: Lerapetrit, Lerapetra, Geldiği Yer: Lerapetra.

²⁵ Naklen Takkacizade Mah. geldi. Soyadları: Toprak, Kapalı Kayıt, Lakapları: Sityakos (Dilaveraki), Geldiği Yer: Sitia.

²⁶ Naklen Debağsınan Mah. geldi. Soyadları: Görek, Kapalı Kayıt, Lakapları: Mazlumaki, Arif Ağa, Geldiği Yer: Kandiya.

²⁷ Naklen Camicedit Mah. geldi. Kapalı Kayıt.

²⁸ Naklen İbnihatip Mah. geldi. Soyadları: Göreke, Yörük Mehmet, Lakapları: Rüstümlü, Geldiği Yer: Sitia-Roussa Ekklesia (Rusdika) Köyü.

21	Cafer oğlu İbrahim ²⁹	Cafer	Fatma	1289	Girit	3	1	2
22	Derviş oğlu Timur ³⁰	Derviş	Ayşe	1295	Girit	2	1	1
23	Arif oğlu Salih ³¹	Arif	Kamile	1283	Girit	2	1	1
24	Arif oğlu Salih Babası Arif ³²	Salih	Kamile	1259	Girit	2	1	1
25	Mehmet Oğlu Hasan ³³	Mehmet	Nazlı	1280	Girit	6	5	1
26	Abdülkadir oğlu Ali	Abdülkadir	Huriye	1280	Girit	4	2	2
27	Sadık oğlu Ahmet ³⁴	Sadık	Huriye	1280	Girit	3	2	1
28	Hüseyin oğlu Mustafa ³⁵	Hüseyin	Emine	1290	Girit	2	1	1
29	Hüseyin ³⁶	Salih	Nazife	1284	Girit	2	1	1
30	Giritli Hazaki Mustafa ³⁷	Yunus	Ayşe	1297	Girit	6	2	4
31	Mustafa oğlu Selim ³⁸	Mustafa	Havva	1249	Girit	2	1	1
32	Hüseyin Kademaki ³⁹	Mehmet	Nuriye	1289	Girit	2	1	1
33	Ali ⁴⁰	Arif	Emine	1279	Girit	4	3	1
34	Hasan oğlu Mustafa ⁴¹	Hasan	Huriye	1280	Girit	4	2	2
35	Giritli Kamber ⁴²	Bayram	Fatma	1280	Girit	6	2	4

²⁹ Naklen Mollaçeşlebi Mah. geldi. Soyadları: Şen, Lakapları: Vianeti (Sabuncu), Geldiği Yer: Kandiya-Viannos Köyü.

³⁰ Soyadları: Görez, Geldiği Yer: İskopi.

³¹ Soyadları: Kaya, Lakapları: Molla Salih, Geldiği Yer: Kandiya.

³² Soyadları: Kaya, Lakapları: Saliaki, Geldiği Yer: Kandiya, Kapalı Kayıt.

³³ Soyadları: Yılmaz, Lakapları: Berber, Berberaki, Geldiği Yer: Kandiya.

³⁴ Naklen Molla Çelebi Mah. geldi. Soyadları: Çaylak.

³⁵ Naklen Debağsınan Mah. geldi. Soyadları: Görgü, Lakapları: Cül.

³⁶ Naklen Debağsınan Mah. geldi. Soyadları: Erkan, Lakapları: İskopicanos (Kahveci Hüseyin), Geldiği Yer: İskopi, Kapalı Kayıt.

³⁷ Naklen Alacamescit Mah. geldi. Soyadları: Görgüç, Gülanalar, Lakapları: Hocaki, Geldiği Yer: Kandiya.

³⁸ Naklen Ahiimam Mah. geldi. Kapalı Kayıt.

³⁹ Naklen Paşa Mah. geldi. Soyadları: Görgülü, Lakapları: Kademaki (Kamiyaki), Geldiği Yer: Kandiya, Kapalı Kayıt.

⁴⁰ Naklen Paşa Mah. geldi. Soyadları: Tosun, Lakapları: Pezanos, Geldiği Yer: Kandiya-Peza Köyü, Kapalı Kayıt.

⁴¹ Naklen Ketenci Mah. geldi. Soyadları: Yıldırım/Atıgan, Lakapları: Petrani (Taşçı), Kapalı Kayıt.

⁴² Soyadları: Atıgan, Lakapları: Giritli, Geldiği yer: Kandiya, Kapalı Kayıt.

36	Ali oğlu Mehmet ⁴³	Ali	Saliha	1279	Girit	5	1	4
37	Nazif oğlu Ali ⁴⁴	Nazif	Akile	1278	Girit	6	3	3
38	Bayram oğlu Ali ⁴⁵	Emin	Havva	1282	Girit	4	1	3
39	Halil Haydar Süleymanaki ⁴⁶	Haydar Süleymanaki	Penbe	1295	Girit	2	1	1
40	Cafer Küçügaki ⁴⁷	Mehmet	Fatma	1290	Girit	4	2	2
41	Nail Mirascidaki oğlu İbrahim ⁴⁸	Nail Mirascidaki	Huriye	1302	Girit	2	1	1
						135	66	69
42	Abdullah ⁴⁹	Celil	Gülsüm	1303	Tiflis			
43	Nihat ⁵⁰	İsa	Aziye	1341	Tire			
44	Necip ⁵¹	Hasan	Zeynep	1341	Tire			
45	Şerif Ahmet ⁵²	Mehmet	Ayşe	1329	Akkoyun			
46	Mustafa ⁵³	Ahmet	Ayşe	1315	Seferihisar			
47	İsmet ⁵⁴	Mustafa Ali	Zeynep	1933	Aydın			
48	Hatice ⁵⁵	Hamdi	Düriye	1935	Tire			

Göçmenlerin çoğunlukla geldikleri köyün ya da yörenin lakabını aldıkları görülmektedir. Soyadı ya da lakaplarının sonunda, “Koraki, Dilaveraki, Dervişaki” örneklerinde görüldüğü gibi “aki” ekinin bulunması, kişinin Girit muhaciri olduğunu göstermektedir (Giritliler Gazetesi, Mart 2011: 2).

Osmanlı Devleti'nin, içinde bulunduğu şartların elverdiği ölçüde sağlamış olduğu tüm imkân ve yardımlara rağmen, göçmenlerin ilk aşamada çeşitli sıkıntılar çektikleri bilinmektedir. Özellikle iskân bölgelerinde hane ve toprak tedariki, karşılaşılan sorunların başında yer almıştır. Ayrıca, gönderildikleri bölgelerin coğrafi şartları, yerli halk ile aralarındaki uyum sorunları, toplumsal ve kültürel farklılıklar,

⁴³ Soyadları: Taş, Lakapları: Mahmut Ağa, Kapalı Kayıt.

⁴⁴ Naklen Alacamescit Mah. geldi. Soyadları: Turgut, Lakapları: Burlali, Geldiği Yer: Kandiya-Tefeli Köyü.

⁴⁵ Soyadları: Çınar, Lakapları: Maraboleti, Marabalot, Geldiği Yer: Lasithi- Marabella (Marambola).

⁴⁶ Naklen İzmir Kasap sofı Mah. geldi. Soyadları: Siviş, Kapalı Kayıt.

⁴⁷ Naklen Kasaba Yenice Kavukçu Mah. geldi. Soyadları: Çelik, Lakapları: Küçügaki.

⁴⁸ Soyadları: Karabay, Lakapları: Arabacı Arap İbrahim, Geldiği Yer: Hanya.

⁴⁹ Naklen İstanbul Eminönü Yavaşca Şahin Uzunçarşı Mah. geldi. Öz, deftere kayıt tarihi: 1948, Kapalı Kayıt.

⁵⁰ Naklen Karacaali Mah. geldi. Zorlu, Deftere Kayıt Tarihi: 1950, İzmir Selahattinoğlu Mah. nakil gitti.

⁵¹ Atik, Deftere Kayıt Tarihi: 1952.

⁵² Naklen Akkoyunlu geldi. Kala, Deftere Kayıt Tarihi: 1953, Akkoyunlular.

⁵³ Naklen İzmir 5. Sulataniye Mah. geldi. Özmeşin, Deftere Kayıt Tarihi: 1960.

⁵⁴ Naklen Aydın Germenci Ortaklar geldi. Atıcı, Deftere Kayıt Tarihi: 1973.

⁵⁵ Naklen Bayındır Hacı İbrahim Mah. geldi. Bök, Deftere Kayıt Tarihi: 1982.

eğitim, sağlık ve ekonomi ile ilgili ve Girit'te kalan mülklerine dair sorunlar, göçmenlerin karşılaştıkları sorunlardan sadece birkaçını oluşturmuştur. Turgutlu (Hamidiye) köyüne yerleştirilen göçmenlerin de benzer sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Köye ilk gelenler, dil sorunu ve buna bağlı olarak uyum ve kimlik sorunları başta olmak üzere çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Köye ilk iskân edilen birinci Kuşak Giritli muhacirler, doğal olarak geldikleri yerin lisansı olan “Giritçe”yi yani Yunancanın Girit şivesini konuşmuşlar, Türkçeyi öğrenememişlerdir. Dolayısıyla kendilerini tam olarak ifade edemeyip yeterince iletişim kuramadıklarından, bu durum yerli halk tarafından yanlış anlaşılmasına ve “gavur” diye nitelendirilmelerine sebep olmuştur. Ancak köyde caminin bulunması, yerli halk tarafından bu sefer de “acaba bunlar yarım gavur mu?” şeklinde yaftalanmalarına ve Türk olmadıkları konusunda eleştirilmelerine yol açtığından, bu durum Türk ve Müslüman olan Giritli muhacirleri oldukça üzümüş ve yerli halkla kaynaşma, uyum ve kimlik noktasında çeşitli sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır. İkinci kuşak okulda Türkçeyi öğrenirken, üçüncü kuşak ise Rumca'yı hiç öğrenememiştir. Atalarının yaşadığı sıkıntılardan dolayı sonraki nesillere Rumca'yı öğretmek gibi bir çabaları olmamıştır. Şu anda köyde Giritçeyi bilen hemen hemen yok gibidir. Ancak ekmek, su gibi bazı kelimeler bilinmektedir⁵⁶.

Özellikle ilk kuşakta, birbirlerinden başka dayanacakları, kendilerini koruyup-kollayacak kimseleri olmadığından, birlik-beraberlik ve dayanışma çok önemli olmuştur. Bu dönemlerde, köyde yapılacak bir iş olduğunda muhtar, akşamdan “çeşteman” denilen bekçiye haber verir, bekçinin ise ev ev dolaşarak bu haberi duyurmasıyla, ertesi günü köy meydanına toplanılır ve imece usulü o iş yapılırdı. Örneğin tarlada yapılacak bir iş varsa, bugün senin yarın benim tarlam şeklinde imece yapılırdı. Günümüzde eskisi gibi olmasa da bu yardımlaşmaların kısmen de olsa devam ettiği bildirilmektedir⁵⁷.

İskânın ilk dönemlerinde çoğunlukla, dışa kapalı içe dönük bir yaşam tarzına sahip olan Turgutlu (Hamidiye) köyü sakinleri, evliliklerini daha ziyade kendi aralarında yapmışlardır. Evlenmeler önceleri daha küçük yaşlarda yapılırken, günümüzde bu durum değişmiş ve evlenme yaşı 30'lara dayanmıştır. Eşlerine karşı oldukça saygılı olan Giritliler, “Girit erkeği kıymet bilir” düşüncesi ile kız çocuklarının özellikle Giritli bir erkekle evlenmesini tercih etmektedirler. Yakın akraba evliliklerinin pek bulunmadığı Giritli muhacirlerde, “komşu kızı almak demek, altın tasta su içmek demektir...” anlayışıyla, yakın yerden kız almaya önem verilmiştir. Başlık parası olmayıp, düğünden önce kız ve erkek tarafı birbirlerine sepetler içerisinde çeşitli hediyeler vermektedirler ve buna “seleça” denilmektedir. Kız kaçırma, beşik kertmesi gibi vakalara pek rastlanmamaktadır. Aile kurumuna büyük önem veren Giritli muhacirlerde boşanma olayları da çok nadir olarak görülmektedir. Yaşanan güzellikler ve sevinçlerin aile içinde paylaşıldığı Giritli muhacirlerde, çocuklara ve yaşlılara gereken değer verilir, hoş tutulmaya çalışılmıştır. Köyde ortalama yaşam yetmiş yılın üzerinde olup, köyün en yaşlısı günümüz itibarıyla doksan yaşındaki Nazmiye teyzedir.

⁵⁶ Adnan Kavur, 3. Kuşak Girit Muhaciri, Doğum Yeri: İzmir, Doğum Yılı: 1965, Serbest Meslek; İbrahim Aydın, 3. Kuşak Girit Muhaciri, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

⁵⁷ İbrahim Aydın, 3. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

Köye yerleşen Giritli muhacirler çoğunlukla tarım, özellikle de Girit'te olduğu gibi, bağcılık ve zeytincilik, pamuk, tütün, kendir tarımı ile ayrıca hayvancılıkla da uğraşmışlardır⁵⁸. Göçmenlere, devlet tarafından tarla, tarım aletleri ve hayvan gibi, tarım ve hayvancılık faaliyetleri için gerekli malzemeler dağıtılmıştır⁵⁹. Günümüzde ağırlıklı olarak hayvancılığın yapıldığı köyde, arazilerde de hayvan yemi üzerine tarım yapılmaktadır. Ayrıca dışarıya çalışmaya giden aileler de vardır. Köyde okur-yazar oranı ilk dönemlerden itibaren yüksek olup, % 99,5'tur. Cumhuriyetin ilk öğretmenlerinden iki tanesinin de çıktığı bu köyde; öğretmen, öğretim üyesi, doktor, hemşire, avukat, subay, mühendis, bankacı gibi çeşitli meslek gruplarına mensup kişiler yetişmiştir. Çocuklarının eğitimine büyük önem vermişler, okumaları için ellerinden geleni yapmışlar, okumayanların da bir sanata sahip olmaları için uğraşmışlardır. Günümüzde Turgutlu (Hamidiye) köyünde taşımali sistem nedeniyle köy okulu açık değildir. Bunların dışında, Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarına çok sayıda köy sakininin katıldığı ve şehitler verdikleri, örneğin, Milis Kuvvetler komutanı Giritli bombacı Ali Çavuş'un, 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir Karşıyaka'ya Türk bayrağını ilk çeken kişi olduğu ifade edilmiştir⁶⁰.

Girit muhacirlerinin yemek kültürü, giyim tarzı, mizah anlayışı, misafirperverlik gibi kültürel değerleri ile ilgili olarak yaptığımız incelemelerde edindiğimiz bilgilere göre şunları söylemek mümkündür; Her şeyden önce Girit Türkleri, oldukça misafirperver olup, misafir ağırlamayı çok sevmektedirler. Misafirlerine karşı oldukça cömert olup, çoğunlukla çay yerine kahve ikram etme geleneğine sahiptirler. Kahveleri özel bir sunumla ikram etmektedirler. Buna göre kahve, gümüşten yapılmış, "zarf" adı verilen özel bir kılıfın içine konulan fincanlarla, yanında cam bir kaseye konulan herhangi bir yaz meyvesinin reçeli eşliğinde ikram edilmekte, sunumu da gümüş tepsi ile tuğralı gümüş çatal ve kaşıkla yapılmaktadır (Giritliler Gazetesi, Eylül 2011: 3-4). Her dönem misafire gereken özeni göstermişlerdir.

Girit mutfağının temelini zeytinyağı ve çeşitli otlar⁶¹, yeşillikler oluşturmaktadır. Radika, turpotu, şevketibostan, arapsaçı, sarmaşık, labada, hardal, ebeğümeci, istifno, gelincik, sirken otu başta olmak üzere yüzelliye yakın ot çeşidinin bulunduğu Girit mutfağı "yeşil sofr" olarak bilinmekte (Giritliler Gazetesi, Ocak 2011: S.1, s.3), hatta "*Sofrada yeşillik yoksa sofraya oturmamız*" demektedirler. Ot yemekleri zeytinyağı ile pişirilmekte, içine salça ve domates koyulmamakta ancak mutlaka kuzu eti ilave etmektedirler. Salatalarını da oldukça sade bir şekilde hazırlayan Giritliler, sütlü tatlılarında mutlaka tarçın kullanmışlar, özellikle bademli ve tereyağlı un kurabiyesine özel bir önem vermişlerdir. Anadolu'da pek rağbet görmese de Giritlilerin yedikleri yiyecekler arasında salyangoz da yer almaktadır. Ayrıca Muharrem ayında aşure yapımı ve dağıtımı geleneği Giritli muhacirlerde de oldukça

⁵⁸ İbrahim Aydın, 3. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

⁵⁹ Göçmenlere yapılan yardımlar için bkz: BOA., A. MKT. MHM., 508/7; BOA., Y. A. RES., 100/31; BOA., İ.M.M, 962/2786.

⁶⁰ İbrahim Aydın, 3. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı; Ali Turgut, 4. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1962, Köy Muhtarı.

⁶¹ Giritlilerin otlara olan düşkünlüğü ile ilgili bir anı dilden dile dolaşmaktadır. Anı şöyledir: *Bir gün tarlaya bir Giritli ve bir inek girer. Tarla sahibinin oğlu babasına koşup "Baba tarlaya bir inek ve bir Giritli girdi. Ne yapayım?" diye sorar. Babası da, "İneğe dokunma Giritliyi çıkar, o hiçbir şey bırakmaz" diye cevap verir.* Kaynak: İbrahim Aydın, 3. Kuşak Girit muhaciri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi / Journal of Management and Economics Research*

yaygındır (Giritliler Gazetesi, Kasım 2013: S.8, s.4). Girit mutfağına özgü başlıca yemekler; “manga çorbası, şilo (yoğurtlu çorba), supa, istifno, ksestaşa, maratha (arap saçı), gules (şevketi bostan), karışık otlar kavurması, papules (yabani bezelye), çipohorta, mühliye, avronyez (sarmaşık), semiz otu, börülce (fasulaça), glikopatates (tatlı patates), soğanlı et (sufegatho), yumurtalı kabak (svugato), staka, kolokitha (kabak), kabak çiçeği dolması, tatlı kabak kızartması, Girit ezme, patutho (iç pilav), turp otu salatası, çurlama, fava, kayıkça (serotigana), kalicunya, mizithropita (lorlu çörek), lukumya, portakallı simit (macunokulura), üzümlü susamlı Girit kurabiyesi, gerdan tatlısı, bademli Girit kurabiyesi, sarikaça, turunç reçeli (neraci gliko), incir reçeli (siko gliko)” şeklinde sıralanabilir⁶². Sofra adabının oldukça önemli olduğu Girit mutfağında, israf edilmemesine de oldukça dikkat edilmiş, bayat ekmekler peksimet olarak tüketilmiştir.

Girit’in fethi sırasında orduda bulunan Bektaşî şeyhi Horasani-zade Derviş Ali Dede tarafından adaya getirilen Bektaşilik, zamanla Girit’te yayılarak teşkilatlanmıştır. Aynı şekilde, 19. yüzyılda Şeyh Süleyman Şemsi Dede tarafından da Hanya’da inşa edilen Mevlevihane vasıtasıyla, Girit’te Mevlevilik de yayılma imkânı bulmuştur. Bunların dışında Girit’te benzer birçok tarikat faaliyet göstermiştir (Şimşek, 2007: 215-244). Dolayısıyla, Giritli muhacirler arasında Bektaşîlerin çoğunlukta olduğu ifade edilmiştir. Buna rağmen aralarında mezhep ayrımcılığı yaşanmadan kardeşçe yaşamaya özen gösterilmiştir⁶³. Giritlilerde kullanılan isimler de Bektaşî kültüründen veya dini içerikli olarak seçilmiştir. En çok kullanılan isimler; Adil, Adile, Emin, Emine, Kemal, Kemale, Nazif, Nazife, Nuri, Nuriye Kamil, Kamile, Hüsnü, Hüsnüye, Mehmet Ali, Haydar, Ali, Hasan, Ömer, Celal, Mürüvvet, Seadet, Zeynep, Nigar, Sadık, Behçet, Muhsin, İhsan, İlhami, Kübra, Sare, Fatma, İkbâl, Hikmet, Sıtkı, Kazım, Nimet, Fitnat şeklindedir (<https://giritturklerikulturu.wordpress.com/2014/07/31/sayin-girit-kokenli-merakli-okuyucular>, Erişim Tarihi: 21.11.2018). Bektaşî kültürü içerisinde kırk bir sultan mevlitleri önemli bir yer tutmaktadır. Bununla ilgili olarak; “*Mevlitler, her yaştan Giritli kadının bir araya geldiği sosyal bir toplantı gibiydi; ama kırk bir sultan mevlidi yılda bir kez yapılırdı. Babaannemin en çok özendiği mevlit bu idi. Mutlaka bir adak teması olurdu. Örneğin; torunlardan biri sınıfı geçti başarılı oldu; evlatlardan biri ev sahibi oldu, yeni bir mülk aldı ya da çiçeklerin tomurcuklanması (bahar mevsimini severdi), Urla’daki ablasının ziyareti (iki sene de bir görüşürlerdi) vb. Peygamberimiz Hz. Muhammed başta olmak üzere, Atatürk’ün de aralarında olduğu kırk bir önemli şahsiyetin ruhlarına adanır, dualarla minnet ve teşekkürler dile gelirdi. Kavrulmuş künerli limonata, yine künerli, tarçınlı ırmık helvası ve kaynarcalar ikram edilirdi. Etraf misler gibi tarçın kokardı. Kapının önünde bir faraşın içinde tütsü yakılırdı. Dantelli örtüler sandıktan çıkarılır, tüm Giritli kadınları, kızları en güzel dantelli ve süslü başörtülerini, eşarplarını bağlarlardı. Mevlit bitiminde ikramlar yapılır, Türkçe ve Giritlice sohbetler başlardı. O dil müzikalitesi hala kulağımda çınlar aklıma*

⁶² Adnan Kavur özel arşivinden alınmıştır.

⁶³ Ali Turgut, 4. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1962, Köy Muhtarı; İbrahim Aydın, 3. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

geldiğinde...” Hasan Tuntaş çocukluğunda şahit olduğu mevlitleri bu şekilde anlatmaktadır (Giritliler Gazetesi, Mayıs 2011: 3-4).

Vefat olaylarında da Giritlilerin yine birbirlerine destek ve dayanışma içerisinde oldukları görülmektedir. Cenaze evinde bir hafta boyunca ölen kişinin ardından okumalar yapılmakta ve bu süre zarfında o kişinin evine hergün yemek götürülmekte, acıları paylaşılmaya çalışılmaktadır. Köyde, Giritten göç eden birinci kuşak göçmenlerin bulunduğu kabristanda hiç yazılı taş yoktur. Yakınlarının mezarlarını bulmakta zorluk yaşanmasına yol açan bu durum, sonraki kuşaklarda sıkıntı ve üzüntü yaratmıştır. Hatta üçüncü kuşak Girit göçmeni olan İbrahim Bey’in babasının; *“Benim mezarımı hiç yapamazsanız ufak bir yazılı taş koyun geldiğinizde aramayın, benim aradığım gibi...”* şeklindeki vasiyeti, bu konuda yaşadıkları sıkıntıları açıkça göstermektedir. Ancak üçüncü kuşaktan sonra mezar taşlarına ölen kişilerin isimleri yazılmaya başlanmıştır⁶⁴.

Giritli muhacirlerinin giyim-kuşamlarıyla ilgili olarak; Giritliler, günümüzde günlük hayatta artık geleneksel kıyafetlerini kullanmamaktadırlar. Ancak halk dansları festivalleri veya folklor gösterilerinde görülebilen geleneksel kıyafetleri, Girit’in batı, doğu ve orta bölgelerine göre de farklılıklar göstermiştir. Ancak genel olarak Giritli erkekler lacivert yelek, siyah gömlek giyip bellerine sekiz metre uzunluğunda kırmızı ipek kumaş sararlar. Kuşağın arasında gümüş bir bıçak, omuzlarda boynu işlemeli pelerin olup, bellerine de kırmızı kuşak bağlamaktadırlar. Bu kuşak o kişinin zenginliğini ve ağa çocuğu olduğunu göstermektedir. İpek böceğinin ipeğinden yapılan bir kuşak olmakla birlikte Anadolu’ya göç ederlerken de bu kuşağı bellerine bağladıkları görülmektedir (Şenesen, 2012: 535-536). Geniş şalvar şeklindeki pantolon, soğuktan koruması amacıyla yün ya da keçeden yapılır. Kostümü ipek örme çorap ve çizmeler tamamlar. Kadın kıyafetlerinde de temel olarak iki farklı tarz vardır: Batı Girit’te Sfakia Bölgesi’nden *“Sfakiani”* ve *“Anoghiani”*. Anoghiani kostüm; pantolon, etek üzerinde beyaz, yarım bol, dökümlü, kırmızı renkte bir kostümdür. Kadınlar, işlemeli bir çift önlük giyer, altın nakışlarla süslenmiş renkli bir ceketle kostümü tamamlarlar. Başına *“skoufoma”* denen kırmızı pamuk bir saçak, beline kırmızı yünden kemer takar ve kemere gümüş kılıflı bıçak sıkıştırırlar. Bu bıçak, kadının nişanlı veya evli olduğunu gösterir. Boyna takılan paralardan bir kolye ve yüksek topuklu siyah ayakkabıyla kostüm tamamlanır (Giritliler Gazetesi, Mart 2011: S.2, s.7). Giritlilerin giyim-kuşamlarına dair şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir (Hasan Tuntaş, Giritliler Gazetesi, Eylül 2011: 3-4);

“Benim tanık olduğum eski Giritlilerin giyim tarzları klasik ve modern bileşimiydi. Kadınlar başörtülerini çok sıkı bağlamazlardı. Ortama göre, saçlarının görünmesine ya da görünmemesine dikkat ederlerdi. Çok yakın bulduklarının yanında rahat davranırlardı. Siyah renk kadın ve erkeklerde bilinçli bir tercih miydi, bilmiyorum? Ama yadırganmazdı ve yaygındı. Sade bir kıyafetle bile çok şık

⁶⁴ Ali Turgut, 4. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1962, Köy Muhtarı; İbrahim Aydın, 3. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.

olabiliyorlardı. Ben bunu Girit kadınlarının duruş ve zihniyetine bağlamaktayım. Kendilerine güvenleri tamdı ve asla kendilerini ezdirmezlerdi.”

Girit kültüründe, mani (madinada) dizmek ve söylemek de oldukça önemli bir yere sahiptir. Manilerle ağlayıp, manilerle coşan Giritliler, nişanlarda, kına gecelerinde, düğünlerde gelin ve damat için ya da çeşitli eğlencelerde bir araya gelindiğinde, Hıdırellez gibi özel günlerde, her durumda, her yerde sevinçlerini, özlemlerini, umutlarını, beklentilerini beyitlerle dile getirmişlerdir. Girit mânileri, belirli bir ölçüyle söylenen kafiyeli beyitler olup, 15 hecelik dizelerden oluşan bu beyitler 8+7 hece düzeninde yazılmaktadır. Genellikle kalabalık ortamlarda karşılıklı söylenmektedir. Giritlilerin mani söyleme geleneği aynı zamanda atışma geleneğini oluşturmaktadır. Bu atışmalar esnasında taraflar beyitlerle yarışmaktadırlar. Karşı tarafı alt etmek için söylenen beyit, daha önce söylenmiş, bilinen bir beyit de olabiliyorken çoğunlukla o anda “atılan”, anında “uydurulan” doğaçlama bir beyit ile de cevap verilebilmektedir. Karşılıklı “*madinada*” okuyarak sürdürülen bu yarışma saatler, hatta bazı durumlarda günlerce sürebilmektedir. Giritliler her koşulda mâni okumuşlardır (Sepetçioğlu, 2011: 198; Çokişler, 2007: 64-65). Girit kültüründe, aynı şekilde fıkralar da önemli bir yere sahip olmuştur (Giritliler Gazetesi, Ocak 2011: 4). Nevruz ve Hıdırellezde Giritli muhacirler tarafından coşkuyla kutlanmaktadır.

Girit'ten göç ederek, Osmanlı Devleti'nin iskân politikası doğrultusunda İzmir yöresine yerleştirilen Giritli muhacirler üzerinde yapılan çalışmalardan yola çıkarak; Girit muhacirlerinin kendilerine has geleneksel bir kültüre sahip oldukları, ancak zamanla dışa açılım ve yerli halkla karşılıklı kültürel etkileşimin doğal bir sonucu olarak kültürel kimliklerinin kaybolma sürecinin de başladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Giritli muhacirler, sahip oldukları kültürel değerleri koruyabilmek ve genç kuşaklara aktarabilmek amacıyla, “Tayfur Çiçek Kültür Evi” gibi kültür ve dayanışma dernekleri kurmuşlar, son yıllarda şenlik ve festivaller düzenleyerek, bu yolla birlik ve kaynaşmanın sağlanması için çalışmışlardır. Bu festivalde Giritlilerin tarihsel süreçte yaşadıkları anlatılmakta, Girit kültürünü yansıtan yemek yarışmaları düzenlenerek yeni yetişen nesillere bu şekilde kültürel değerlerini aktarmaya çalışmaktadırlar⁶⁵.

7.SONUÇ

Girit'te 19. yüzyılda milliyetçi akımların ve Yunan bağımsızlık hareketinin etkisiyle başlayan ve yüzyıl boyunca devam eden, özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşının sonucunda daha da artarak, adada yıllarca birarada barış içerisinde yaşayan iki toplumun yakın ilişkilerinin bozulmasına ve yerini çatışmalara ve katliamlara bırakmasına yol açan olaylarla birlikte, çok sayıda Giritli Müslüman nüfus, adadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, o dönem içinde bulunduğu imkânlar dâhilinde almış olduğu birtakım önlemlerle, 19. yüzyılın sonlarında Girit'ten adeta kaçarak Anadolu'ya gelen Giritli Müslümanların, İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerine, Kuzey Afrika ve

⁶⁵ İbrahim Aydın, 3. Kuşak Giritli, Doğum Yeri: Tire, Doğum Yılı: 1950, Emekli Bankacı.
Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi / Journal of Management and Economics Research

Ortadoğu'ya göç ve iskân süreçlerinin en hızlı ve sıkıntısız bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için uğraşmıştır. Göçmenlerin bir an önce iskân edilerek üretici konumuna geçmeleri doğrultusunda bir politika yürüten Osmanlı Devleti, göçmenlerin alışık oldukları coğrafi ve iklim özelliklerine, ekonomik faaliyetlerine ve isteklerine uygun bölgelere iskân edilmelerine dikkat etmeye ve göçmenlere aynı ve nakdi yardım ile çeşitli muafiyetler başta olmak üzere gerekli yardımların yapılmasına gayret etmiştir. Ancak alınan tedbirlere rağmen mutlaka aksaklıklar yaşanmış ve bu durum göçmenlerin çeşitli sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur.

Girit'in İzmir'e yakın olması ve Anadolu'nun diğer vilayetlerine göçmen sevkiyatının buradan yapılıyor olması nedeniyle İzmir'e çok sayıda muhacir gelmiş ve şehir merkezinde ve çevresinde muhacirler için köyler ve mahalleler inşa edilmiştir. İzmir bölgesinde Giritli muhacirler için kurulan köylerin başında, eski adı Hamidiye olan Turgutlu köyü gelmektedir. Turgutlu (Hamidiye) köyü, II. Abdülhamit Döneminde, 1900'lü yılların başında, Aydın vilayeti dâhilindeki Tire kazasının Deliktepe mevkiinde, Giritli muhacirler için kurulmuş ilk köydür. 40 hane olarak kurulan Turgutlu köyüne ilk gelenlerin sayısı, 67 kadın ve 69 erkek olmak üzere toplam 136 kişidir. Günümüzde Giritli muhacirlerin torunlarının yaşadığı Turgutlu (Hamidiye) köyüne iskân edilen ilk göçmenler, başta uyum problemi olmak üzere birçok sosyal ve ekonomik sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmışlardır. Ayrıca içinde buldukları zor şartlara, geride bıraktıkları mal-mülk ve yakınlarının kaygısı da eklenince, sıkıntıları daha da artmıştır. Ancak yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen hayata tutunmayı başaran Giritli göçmenlerin, buldukları bölgeye önemli değerler kattıkları görülmektedir. Herşeyden önce kendine mahsus yerel adetleri, kültürü ve dünya görüşleri ve farklı siyasi tarihi tecrübeleri olan Giritli muhacirler, toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda bölgeye canlılık getirmişlerdir. Zeytin, tütün, patates gibi çeşitli tarım ürünlerinde üretimin artması, çok çeşitli ot yemeklerinin tanınması, zeytincilik ve bağcılığın gelişmesi, giyim ve yemek kültürünün çeşitlenmesi Girit muhacirleri sayesinde olmuştur. Girit muhacirleri, sahip oldukları kültürel değerler ve uygar yaşam biçimleriyle Anadolu'nun kültürel çeşitliliği arttıran, Anadolu'nun vazgeçilmez unsurlarındandır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA., A. MKT. MHM., 508/7.

BOA., A. MKT. MHM., 525/ 30.

BOA., BEO., 3304.247743.1.1.

BOA., DH.MKT., 394/41.

BOA., DH.MKT., 2727.7.1.1.

BOA., DH.MKT., 2727.7.2.1.

BOA., DH. MKT., 428/101.

BOA., DH.MKT., 882/9.

BOA., DH.MKT., 1252.66.1.1.

BOA., DH.MKT., 1252.66.2.2.

BOA., DH. UMVM, 123/21.

BOA., İ. HUS, 65/1316.

B.O.A., İ. HUS., 165. 56. 1.1.

BOA., İ.M.M, 962/2786.

BOA., İ. MTZ. GR, 33/1363.

BOA., Y. A. RES, 100/31.

BOA., Y. A. RES, 101/29.

BOA., Y. EE. KP, 8/746.

BOA., Y. EE. KP, 9/858.

BOA., Y. MTV, 188/57.

BOA., Y. PRK. KOM, 10/26.

BOA., Y. PRK. KOM, 10/30.

BOA., Y. PRK. A, 12/25.

BOA., Y. PRK. ASK, 148/19.

BOA., Y. PRK. ASK, 155/118.

BOA., Y. PRK. MYD, 22/55.

Gazeteler

Ahenk, 7 Ocak 1900, S: 1035.

Ahenk, 28 Aralık 1901, S: 1015.

Giritliler Gazetesi, Ocak 2011, S: 1.

Giritliler Gazetesi, Mart 2011, S: 2.

Giritliler Gazetesi, Mayıs 2011, S: 3.

Giritliler Gazetesi, Eylül 2011, S: 4.

Giritliler Gazetesi, Kasım 2013, S: 8.

Kitaplar ve Makaleler

- Adıyeke, A. Nükhet. (2000) “Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)”, Ankara: TTK Yay.
- Adıyeke, A. Nükhet. (2013) “Girit’ten Kaçmak; Girit’ten Göçmek İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri”, *Balkanlar ve Göç*, 137-158.
- Altınsay, Sabâ. (2005) “Kritimu-Girit’im Benim”, İstanbul: Can Yay.
- Armaoğlu, Fahir. (2006) “19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)”, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aydın, Mahir. (2008) “Girit Sarı Kitap”, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belen, Nezahat. (2004) “1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası’nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Tarihi”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Beyru, Rauf. (2000) “19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam”, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Çetin, Necat. “Girit Muhacirlerinin İskân Olduğu Tire Hamidiye (Turgutlu) Köyü Araştırması ve Son Osmanlı Nüfus Tahriri”, (<https://turkctarih.com>).
- Çokişler, Nazım. (2007) “Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Emgili, Fahriye. (2005) “Tarsus’ta Girit Göçmenleri (1897-1912)”, Ankara Üni. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 39(25): 189-197.
- Erdem, Ufuk (2018) “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)”, Ankara: TTK Yayınları.
- <https://giritturklerikulturu.wordpress.com/2014/07/31/sayin-girit-kokenli-merakli-okuyucular/> (Erişim Tarihi: 21.11.2018)
- <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- <http://www.karabaglar.bel.tr/ilcemiz>. (Erişim Tarihi: 15.11.2018).
- <https://turkctarih.com>. (Erişim Tarihi: 05.10.2018).
- Hülagu, Metin. (2008) “Osmanlı-Yunan Savaşı Abdülhamid’in Zaferi”, İzmir: Yitik Hazine Yay.
- Kara, Melike ve Çelik, Mehtap. (2014) “Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Girit Müslümanları”, *History Studies*, 6(2): 91-101.
- Karal, E. Ziya. (2011) “Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907”, Ankara: TTK Yay.

- Kassab, Sawsan Agha. (1999) “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetlerine İskân Edilen Girit’li Göçmenler”, Osmanlı, IV: 697-702.
- Kiper, Nilgün. (2006) “Resettlement of Immigrants and Planning in İzmir During the Hamidian Period”, Doktora Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Menekşe, Metin. (2016) “XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası’nda Girit Muhacirleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (42): 715-734.
- Okuşluk Şenesen, Refiye. (20-22 Ekim 2011) “Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit’e Dair Anlatılanlarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi”, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu, Adana- Çukurova Üniversitesi.
- Parlak, Cengiz. (2004) “Girit’ten Çanakkale’ye Göçler”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Saydam, Abdullah. (1999) “Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)”, Osmanlı, IV: 677-686.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. (2011) “Girit’ten Anadolu’ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. (2011) “Sürgün ve İskân Kıskaçında Giritli Müslüman Kadın (1896-1913)”, History Studies, 6(2): 140-159.
- Şimşek, Selami (2007). “Doğu Akdeniz’de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit’te Tarikatlar ve Tekkeler”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 32: 215-244.
- Tahmisci-zâde Mehmed Macid. (1977) “Girit Hatıraları”, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Taşbaş, Erdal. (2011) “Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu”, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Toprak, Serap. (2012) “Megali İdea’ya Bir Örnek: Girit”, Akademik Orta Doğu, 7(1): 145-160.
- Tukin, Cemal. (1945) “Girit İsyanları”, Belleten, IX (34): 163-206.
- Tukin, Cemal. (1996) “Girit”, DİA, 14: 85-93.
- Ünsal, Emin. (2009) “Girit’in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Yılmaz, M. (1999) “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, Osmanlı, IV: 587-602.